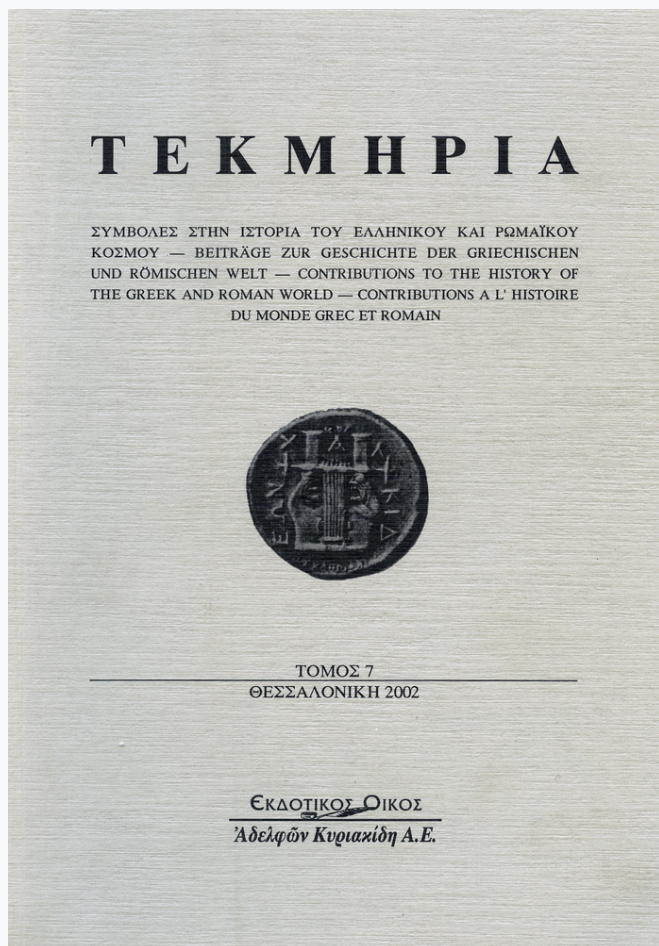

Tekmeria

Vol 7 (2002)

Habent sua fata lapides. Ξεχασμένες δημοσιεύσεις τοῦ Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου γιὰ ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Ἑδεσσας

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

doi: [10.12681/tekmeria.181](https://doi.org/10.12681/tekmeria.181)

To cite this article:

ΝΙΓΔΕΛΗΣ Π. Μ. (2002). Habent sua fata lapides. Ξεχασμένες δημοσιεύσεις τοῦ Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου γιὰ ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Ἑδεσσας. *Tekmeria*, 7, 85–106. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.181>

HABENT SUA FATA LAPIDES. ΞΕΧΑΣΜΕΝΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ Ν. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΙΑ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΗΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΔΕΣΣΑΣ

Σε όσους ασχολούνται με τις επιγραφές της Μακεδονίας είναι γνωστό ότι οί εργασίες του Θεσσαλονικιού φιλόλογου Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου (1859-1914) παρείχαν¹ και εξακολουθούν να παρέχουν ιδιαίτερες δυσκολίες ως προς τὸν ἐντοπισμὸ τους, ἐπειδὴ βρίσκονται ἐγκατεσπαρμένες σὲ δυσπρόσιτα σήμερα ἔντυπα καὶ ἐφημερίδες². Μελετώντας τὸ ἔργο του ἐντόπισα στὰ φύλλα τῆς ἐφημερίδας «Ἀλήθεια» τῆς Θεσσαλονίκης³ καὶ σὲ δύο ἀκόμη δημοσιεύματα ὁκτὼ επιγραφές (ἑπτὰ τῆς γενέτειράς του καὶ μία τῆς Ἑδεσσας)

---

1. Βλ. λ.χ. τὰ ὅσα γράφει ὁ L. Robert, «Les inscriptions de Thessalonique», *RPh* 48 (1974) 183 παραπέμποντας σὲ παλαιότερους τοῦ ἐρευνητῆς (P. Perdrizet, J.-M. Spieser): «On a écrit justement au sujet de P. N. Papageorgiou, qui a sauvé tant d' inscriptions de Salonique, que 'nul ne peut s' assurer avoir vu toutes ses brochures et notules relatives aux antiquités de Thessalonique'». Τὴν ἀνάγκη αὐτὴ ἀποσκοπεῖ νὰ καλύψει ἡ Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν προετοιμάζοντας τὴν ἔκδοση τῶν «Ἀπάντων» τοῦ μὲ ἐπιμέλεια τοῦ γράφοντος.

2. Γιὰ τὴν ἐργογραφία τοῦ Παπαγεωργίου βλ. Σταμ. Β. Ψάλτη, «Λόγος ἐπιμνημόσυνος εἰς Π. Ν. Παπαγεωργίου», *Ἀθηνᾶ* 27 (1915) 177-189 καὶ τὶς προσθήκες ἀφενὸς τῶν Διογ. Δέλλη καὶ Γ. Θεοχαρίδη στὸ συλλογικὸ τόμο *Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου (1859-1914). Φιλολογικὸν Μνημόσυνον ἐπὶ τῇ πεντηκοστῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τοῦ θανάτου του* (Μακεδονικά, Παράρτημα 3), Θεσσαλονίκη 1964, 44-5 καὶ ἀφετέρου τοῦ Χ. Μπακιρτζή, «Ἔργα Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου (Διορθώσεις καὶ προσθήκες)», *Μακεδονικά* 15 (1975) 365-7.

3. Ἡ ἐφημερίδα *Ἀλήθεια*, ποὺ σήμερα ἀπόκειται σχεδὸν πλήρης στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος, ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Σ. Μουρατώρη μὲ διευθυντὴ τὸν Ἰωάννη Κούσκουρα. Τὸ πρῶτο φύλλο τῆς δημοσιεύθηκε στίς 11 Ἰουνίου τοῦ 1903, ἐνῶ στίς 31 Μαΐου τοῦ 1909 ἀνέστειλε ἐπ' ὀλίγον τὴν κυκλοφορίαν της, ἐπειδὴ ἀποχώρησαν ἀπὸ αὐτὴν ὁ Κούσκουρας καὶ οἱ σημαντικότεροι συνεργάτες του, γιὰ νὰ ἐκδώσουν δική τους ἐφημερίδα, τὴ *Νέα Ἀλήθεια* (πρῶτο φύλλο 2 Ἰουνίου τοῦ 1909). Ἡ *Ἀλήθεια* ἐπανεξεδόθη στίς 3 Αὐγούστου τοῦ 1909 ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ Γ. Χ. Κυριακοῦ καὶ συνέχισε νὰ ἐκδίδεται ὡς τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1910. Ὁ Παπαγεωργίου ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς κύριους συνεργάτες τῆς ἐφημερίδας κατὰ τὴν πρώτη φάση τῆς ἱστορίας της. Βλ. Μ. Κανδυλάκη, *Ἐφημεριδογραφία τῆς Θεσσαλονίκης. Συμβολὴ στὴν Ἱστορία τοῦ τύπου*, Θεσσαλονίκη 1998, Α' Τουρκοκρατία, 115-173.

οί όποίες δέν συμπεριελήφθησαν άφενός στο σύνταγμα τών έπιγραφών τής Θεσσαλονίκης καί άφετέρου στή συλλογή τών χριστιανικών έπιγραφών τής Μακεδονίας⁴. Τis έπιγραφές αυτές, πού έχουν στο μεταξύ χαθεί, έπαναδημοσιεύω στο παρόν άρθρο επιφέροντας τις άπαραίτητες διορθώσεις καί ύπομνηματίζοντάς τες, όπου βέβαια αυτό είναι αναγκαίο.

1. Έ επιτύμβια έπιγραφή του μούλιωνα Εύπόρου.

Στο τελευταίο (πανηγυρικό) φύλλο του Δεκεμβρίου του 1903 τής *Άλήθειας* άνάμεσα στα άλλα ό Παπαγεωργίου δημοσίευσε τό παρακάτω σύντομο άρθρο⁵: «*Πρό τεσσαράκοντα ήμερών εύρέθησαν έν τάφω του έξω τής Ψευδοχρυσής πύλης⁶ Βυζαντιακου νεκροταφείου άλλα τε καί πλάξ μαρμάρου μικρά φέρουσα τήν Ρωμαϊκών χρόνων έπιγραφήν*

ΕΥΠΟΡΟΣ
ΜΟΥΛΙΩΝ
ΤΟΥΒΙΚΑΡΙΟΥ

: *Εύπορος Μουλίων του Βικαρίου.*

Τών ονομάτων άγνωστον είναι τό (έν του γνωστού ονόματος Μούλιος προηγμένον) Μουλίων καί τό Βικάριος, εί μή τάχα τουτο βικάριος («του βικαρίου») ό έστι τοποτηρητής, γραπτέον ».

Έ μεταγραφή του Παπαγεωργίου πρέπει νά διορθωθεί άσφαλώς σέ ό, τι άφορā τή δεύτερη λέξη, άφου δέν πρόκειται για κύριο, άλλα για προσηγορικό όνομα καί ειδικότερα για τήν έλληνική μεταγραφή (translitteratio) τής λατινικής λέξης *mulio* πού ίσοδυναμεί με τήν έλληνική ήμιονηγός ή όρεωκόμος⁷. Τό όνομα αναφέρεται σχετικά σπάνια κυρίως σέ επιτύμβιες έπιγραφές του άνατολικού τμήματος τής αυτοκρατορίας πού χρονολογούνται άπό τόν

4. Βλ. Ch. Edson, *Inscriptiones Graecae* vol. X, pars 2, fasc. 1 (*Inscriptiones Thessalonicae et viciniae*), Berlin 1972 (στο έξής IG X 2. 1) καί D. Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au VIe siècle* (BCH Supplément VIII), Athènes 1983 (στο έξής RICM) αντίστοιχα.

5. Βλ. «Θεσσαλονίκης έπιγραφή άνέκδοτος», *Άλήθεια* φ. 86, 31 Δεκ. 1903, σελ. 2.

6. Έ Ψευδοχρυσή πύλη (τουρκικά Telli Kapi) βρισκόταν επί τής όδοϋ Έαγίου Δημητρίου, λίγο νοτιότερα του σημεινου νεκροταφείου τών Προτεσταντών.

7. Έπιγραφικές μαρτυρίες για τόν όρο όρεωκόμος βλ. *Bull. épigr.* 1958, 301 όπου ή σχετική βιβλιογραφία· για τόν όρο ήμιονηγός βλ. λ.χ. *I.Didyma*, 41 στ. 55-63.

2. ὡς καὶ τὸν 7. αἰ. μ.Χ.⁸. Ἡ διόρθωση αὐτὴ συνεπάγεται ὅτι βρισκόμαστε μπροστὰ στὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἑνὸς ἡμιονηγοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἄλλες μαρτυρίες, τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἦσαν ταπεινῆς κοινωνικῆς προέλευσης, συνήθως δοῦλο⁹. Ὅτι ὁ Εὐπορος θὰ πρέπει νὰ ἦταν μᾶλλον δοῦλος φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν ἐπιγραφή δὲν φέρει πατρώνυμο ἢ κάποιο ἄλλο στοιχεῖο ποὺ νὰ δείχνει ὅτι ἦταν πολίτης.

Ἡ γενικὴ τοῦ βικαρίου προβληματίσει τὸν Παπαγεωργίου ὁ ὁποῖος τὴν ἐξέλαβε ὡς κύριο ὄνομα, ἄφησε ὅμως ἀνοικτὸ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ εἶναι προσηγορικὸ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι δηλώνει ἓνα ἀξιοματουῦχο, «τοποτηρητὴ», ὅπως σημειώνει χαρακτηριστικά, χωρὶς πάντως νὰ προσδιορίζει τόσο στὴ μία ὅσο καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση τὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο πρόσωπα.

Μὲ τὰ ἐλάχιστα δεδομένα ποὺ παρέχει ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἀδύνατο νὰ δοθεῖ ἀπόλυτα ἱκανοποιητικὴ ἀπάντηση ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα τοῦ βικαρίου καὶ μόνον ὑποθέσεις μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν σχετικὰ. Ἔτσι, ἐφόσον ἡ ἐπι-

8. Ὁ ὅρος ἀναφέρεται λ. χ. στὶς παρακάτω ἑλληνικὲς ἐπιγραφές, ὁρισμένες ἀπὸ τίς ὁποῖες ἔχουν ἀνάγλυφη παράσταση: SEG II, 405 (πρβλ. L. Gounaropoulou - M. B. Hatzopoulos, *Les milliaires de la Voie Égnaïenne entre Héraclée des Lyncestes et Thessalonique* [ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 1], Athènes 1985, 50 σημ. 2 καὶ *Bull. épigr.* 1994, 402) ὅπου ἀναφέρεται κάποιος Ἀντίγονος μουλίων (ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἑδεσσας Μαργαρίτα, αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς): Ἀ. Κ. Βαβρίτσα, «Βωμοὶ μὲ ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφές ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα», *Ἀρχαία Μακεδονία* V 1 1989 (1993), 149 - 151 καὶ εἰκ. 5-6 = SEGXLIII, 392 πρβλ. *Bull. épigr.* 1994, 402: πρόκειται γιὰ ἐπιτύμβιο βωμὸ ποὺ ἀναθέτει κάποια Φιλουμένα στὸν ἄνδρα τῆς Παράμονο (ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα, τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.): IG X 2 2, 400 (Σεβηρῖνος μουλίων) ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ὀχρίδος, τοῦ 3. ἢ 4ου αἰ. μ.Χ. Ἰν AlexTroas (=IK 53) 127 (Ὀνήσιμος ὕδροπότης Ἀδραμυτηνὸς μουλίων, ἐνθάδε κεῖται λείψας μουλίῳσιν πᾶσιν φιλίῳσι τὸ χαίρειν) ἀπὸ τὴν Τρωάδα (Üvecik) τοῦ 3. αἰ. μ.Χ. Ἰδιαίτερη περίπτωση ἀποτελεῖ ἡ τιμητικὴ ἐπιγραφή TAMIV 1, 39 ἀπὸ τὴ Βιθυνία (Gebze, φρούριο στὸν δρόμο ποὺ συνδέει τὴ Χαλκηδὸνα μὲ τὴ Νικομήδεια) τοῦ 3. αἰ. μ.Χ., τὴν ὁποία ἀνήγειραν μεταξὺ τῶν ἄλλων [μ]ουλίωνες οἱ ἐπιστάντες συνωρίᾳ· γὰρ τίς κατὰ καιροὺς ἐρμηνεῖες ποὺ δόθηκαν στὴν ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ ἐπιγραφή βλ. L. Robert, «Inscription de Bithynie», *Hellenica* X (1955) 46 - 54. Ὁ ὅρος μουλίων χρησιμοποιεῖται καὶ ἀργότερα βλ. λ.χ. IG IV 437 πρβλ. L. Robert, «Épigraphes et acclamations byzantines à Corinthe» *Hellenica* XI-XII (1960) 29 σημ. 2 (Θεόδωρος μολίων) ἀπὸ τὴ Σικυώνα καὶ SEG XXIX, 311 (..πωλήσαντος τὴν ληνὸν Θεοδώρου τοῦ μουλίωνος) Κόρινθος, 6.-7. αἰ. μ.Χ. γὰρ τὴν ὁποία θὰ γίνεи λόγος ἀναλυτικὰ παρακάτω. Σχετικὰ μὲ τὴ χρῆση τοῦ ὅρου καὶ τῶν παραγῶγων του στὸ *De pretiis* τοῦ Διοκλητιανοῦ βλ. S. Lauffer, *Diokletians Preisedik* (Texte u. Kommentare, Bd. 5), Berlin 1971, 119 (7, 19).

9. Βλ. σχετικὰ S. D. Martin, «Servum meum mulionem conduxit. Mules Muleteers and Transportations in Classical Roman Law», *TAPhA* 120 (1990) 301-304.

γραφή προέρχεται «ἐκ τοῦ ἔξω τῆς Ψευδοχρυσῆς πύλης Βυζαντιακοῦ νεκροταφείου»¹⁰, εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ τὸν βικάριο (vicarius), τὸν πολιτικὸ δηλ. ἐπικεφαλῆς, τῆς «διοικήσεως» τῶν Μοισιῶν (dioecese Moesia-rum) ἢ μᾶλλον τῆς Μακεδονίας (dioecese Macedoniae)¹¹, ποὺ ἀσκοῦσε ἀντὶ τοῦ προϊσταμένου του praefectus praetorio τοῦ Ἰλλυρικοῦ πλῆθος ἀρμοδιοτήτων, ὅπως λ.χ. στοὺς τομεῖς τῆς δικαιοσύνης, τῆς φορολογίας καὶ τοῦ cursus publicus¹², καὶ εἶχε τὴν ἔδρα του στὴ Θεσσαλονίκη¹³. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ στήλη θὰ ἔπρεπε νὰ χρονολογηθεῖ ὄχι γενικὰ στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅπως θέλει ὁ πρῶτος ἐκδότης, ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ 3. καὶ τῶν μέσων τοῦ 6. αἰῶνος (ἐποχὴ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α'), ὁπότε, ὡς γνωστό, τὸ ἀξίωμα παύει νὰ ὑφίσταται¹⁴. Ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἀξιωματοῦχοι ποὺ διορίζονταν σὲ διάφορες διοικητικὲς θέσεις συμπεριλαμβάναν στὸ ὑπηρετικὸ προσωπικὸ τους δικούς τους ἡμιονηγούς, προκειμένου νὰ φροντίζουν τὰ ζῶα τὰ ὁποῖα μετέφεραν τοὺς ἰδίους καὶ τὴν οἰκοσκευή τους, συνάγεται ἀπὸ μιὰ λατινικὴ ἐπιγραφή ποὺ βρέθηκε στὸ Carnuntum (τῆς ἐπαρχίας Pannonia Superior) πρόκειται γιὰ μιὰ ἀφιέρωση στὴ θεὰ Epona τὴν ὁποία κάνουν οἱ superiumentari καὶ οἱ muliones τοῦ ἐπαρχιακοῦ διοικητῆ Claudius Maximus¹⁵.

10. Τὸν ὄρο βυζαντικὸ νεκροταφεῖο χρησιμοποιεῖ ὁ Παπαγεωργίου προφανῶς ἔχοντας κατὰ νοῦ τὴ συστάδα τῶν χριστιανικῶν τάφων ποὺ βρέθηκαν τὸ 1898 στὸ λόφο πάνω ἀπὸ τὸ βουλγαρικὸ νεκροταφεῖο (δίπλα στὸ νεκροταφεῖο τῆς Εὐαγγελίστριας) κατὰ τὶς ἐργασίες ἐξόρυξης ὑλικοῦ ἀπὸ τὴν Compagne française d'agrandissement des quais (ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Doitte) γιὰ τὴν ἔμπληση τῆς παραλίας (ἀνατολικά τοῦ Λευκοῦ Πύργου στὸ ὕψος τοῦ παλαιοῦ βασιλικοῦ θεάτρου), βλ. σχετικὰ P. Perdrizet, «Le cimetière chrétien de Thessalonique», *Melanges d'Archéologie et d'Histoire de l'école de Rome* 19 (1899) 541-2 καὶ τοῦ ἴδιου «Inscriptions de Thessalonique», *ὁ.π.*, 20 (1900) 223 καὶ γιὰ τὴν ἔμπληση τῆς παραλίας E. Χεκίμογλου – E. Danacioglou, *Θεσσαλονίκη πρὶν ἀπὸ 100 χρόνια, Τὸ μετέωρο βῆμα πρὸς τὴ Δύση*, Θεσσαλονίκη 1998, 83

11. Ἡ πρώτη ὑφίστατο ἀπὸ τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ Διοκλητιανοῦ ὡς τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Γιὰ τὴ διοικητικὴ ἔνταξη τῆς Μακεδονίας βλ. W. Ensslin, *RE* VIII A 2 (1958) λήμ. vicarius στήλ. 2025-6 καὶ Γ. Θεοχαρίδης, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους* (285-1354), Θεσσαλονίκη χρόνος ἐκδόσης 41- 59.

12. Γιὰ τὶς ἀρμοδιότητες τοῦ βικάρου βλ. Ensslin, *ὁ.π.*, 2030 -2042

13. Βλ. Θεοχαρίδης, *ὁ.π.*, 102-103.

14. Βλ. Ensslin, *ὁ.π.*, 2029- 30.

15. Βλ. *Anm. épigr.* 1991, 1308 : Eponae Aug(ustae) sac(rum) Cl(audii) Maximi leg(ati) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) superiumentari et muliones v(otum) s(olverunt) l(aeti) l(ibentes) marito. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν ἐπιγραφή αὐτὴ ἀκολουθῶ τὴν ἀποκατάσταση καὶ ἐρμη-

Τὸ γεγονός ὅτι στὴ διατύπωση *μουλίων τοῦ βικαρίου* δὲν ὑπάρχουν περαιτέρω προσδιορισμοὶ γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὴ σταδιοδρομία τοῦ ἀξιωματοῦχου δείχνει ἀφενὸς ὅτι πρόκειται γιὰ διατύπωση τοῦ προφορικοῦ λόγου, οὕτως ὥστε ὁ Εὐπορος νὰ διακρίνεται ἀπὸ ἄλλους ὁμότεχνους του (πιθανὸν καὶ μὲ κάποια διάθεση αὐταρέσκειας λόγω τῆς ὑψηλῆς θέσης τοῦ κυρίου του) καὶ ἀφετέρου ὅτι ὁ βικάριος δὲν χρειαζόταν προσδιορισμό, ἐπειδὴ ἦταν ὁ γνωστότερος ἀρχὼν μὲ αὐτὸν τὸν τίτλο. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ θεωρῶ ἀπίθανο ὁ ὄρος νὰ δηλώνει κάποιον ἄλλον *vicarius*, ὅπως λ.χ. τὸν ἐπίσκοπο τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ ὀνομαζόταν ἔτσι ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Πάπα στὴν ἐπαρχότητα τοῦ Ἰλλυρικοῦ μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7. αἰ. ὅχι ὁμῶς πάντα¹⁶, ἐπειδὴ σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση πρὸς ἀποφυγὴ παρανοήσεων θὰ ἔπρεπε νὰ δηλώνεται ὅπωςδῆποτε καὶ ὁ τίτλος τοῦ ἐπισκόπου. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἐξίσου ἀπίθανο ἡ λέξη νὰ εἶναι τὸ κύριο ὄνομα τοῦ ιδιοκτήτη τοῦ Εὐπόρου¹⁷.

Μὲ βάση τὰ παραπάνω ἡ ἐπιγραφή πρέπει νὰ ἀναγνωσθεῖ ὡς ἑξῆς :

*Εὐπορος,
μουλίων
τοῦ βικαρίου.*

Ἡ νέα ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης ξαναθέτει τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας μιᾶς ἐπιτύμβιας ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὴν Κόρινθο (τοῦ 6. / 7. αἰῶνα μ.Χ.) ἡ

νεία τοῦ W. Eck, «Superiumentari et muliones im privaten Personal eines römischen Statthalters», *ZPE* 90 (1992) 207 κέξ. ὁ ὁποῖος σχετικὰ μὲ τοὺς *superiumentari* καὶ τοὺς *muliones* καταλήγει στὸ ἑξῆς συμπέρασμα (210): «Sie bilden weder ein *collegium*, das ortsansässig war und etwa jedem Statthalter zur Verfügung stand, noch waren sie gar Teil des Officiums des Legaten. Vielmehr dürften es sich um Sklaven und / oder Freigelassene des Claudius Maximus handeln, die ihren Herren / Patron in die Provinz begleiten». Τὴν ἄποψη τοῦ W. Eck δέχεται καὶ ὁ R. Haensch, *Capita provinciarum. Statthaltersitze und Provinzialverwaltung in der römischen Kaiserzeit*, Mainz am Rhein 1997, 710.

16. Σχετικὰ μὲ τὸ λεγόμενο βικαριάτο τῆς Θεσσαλονίκης βλ. Θεοχαρίδης, *ὁ.π.*, 103 – 125, μὲ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία καὶ τίς πηγές. Γιὰ ἄλλους (ἐπιγραφικὰ κυρίως μαρτυρημένους) *vicarii*, ἀντιπροσώπους δηλ. ἀξιωματούχων, ποὺ ὁμῶς δὲν σχετίζονται μὲ τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θεσσαλονίκη ἡ δὲν μαρτυροῦνται σὲ ἐπιγραφές ποὺ βρέθηκαν σὲ αὐτές βλ. Ensslin, *ὁ.π.*, 2016-2019.

17. Βλ. λ.χ. τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή *Ann. épigr.* 1966, 90 (Draco mulio Bassi Lapiensis servus hic situs est) ἀπὸ τὸ Βρινδῆσιο.

όποια προβληματίσε κατά καιρούς την προηγούμενη έρευνα. Τò κείμενο της έχει ως έξης : «+ Ἀνεπαύσα/το ἡ μακαρίω/Ζόνῃ ἔχοντος/τοῦ μηνὸς Νο<ε>/μβρίου ἡμέρας/δεκαεπτὰ, /πωλήσαντος τὴν/ληνὸν Θεοδώρου/ τοῦ μουλίωνος τοῦ /Ἐπισκοπιανοῦ»¹⁸. Οἱ πρῶτοι ἐκδότες θεώρησαν ὅτι «τὸ ἐπίθετο Ἐπισκοπιανός, πατριδωνυμικό, προέρχεται ἀπὸ κάποιο οἰκισμό μὲ τὸ ὄνομα Ἐπισκοπή»¹⁹, ἐνῶ ἄλλοι ἐρευνητὲς εἶκασαν ὅτι ἐνδέχεται νὰ δηλώνει μία συνοικία τῆς Κορίνθου ποὺ ἔφερε τὸ ὄνομα Ἐπισκοπιανόν²⁰. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ Εὐπόρου δείχνει ὅτι ἡ τελευταία λέξη τῆς ἐπιγραφῆς μπορεῖ κάλλιστα νὰ ἀναφέρεται σὲ πρόσωπο, εἶναι ὅμως ἄγνωστο ἂν σημαίνει τὸν μουλίωνα ἐνὸς ἐπιτρόπου (ἐπιστάτη) τοῦ ἐπισκόπου²¹ ἢ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς ἐκκλησιαστικὸς λειτουργοὺς ποὺ ὀνομάζονται Ἐπισκοπιανοί. Στὴν τελευταία περίπτωση θὰ συνεπαγόταν ὅτι ἡ ἐπιγραφή τῆς Κορίνθου συνιστᾷ τὴν ἀρχαιότερη μαρτυρία τοῦ ἀξιώματος, ἀφοῦ οἱ πρωϊμότερες γραμματειακὲς μαρτυρίες ποὺ διαθέτουμε γι' αὐτὸ χρονολογοῦνται τὸν 10. αἰ. μ.Χ.²². Μιὰ ἄλλη ἐκδοχὴ θὰ ἦταν ἡ λέξη ἐπισκοπιανός νὰ εἶναι ἐπίθετο καὶ νὰ δηλώνει τὸν μουλίωνα τοῦ ἐπισκόπου²³.

****

2. Ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τῆς Οὐαρεινίας Μυτιλήνης.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1905 ὁ Παπαγεωργίου δημοσίευσε στὴν *Ἀλήθεια* τρεῖς

18. SEG XXIX, 311.

19. Βλ. Δ. Ἰ. Πάλλα – Στ. Π. Ντάντη, «Ἐπιγραφαὶ ἀπὸ τὴν Κόρινθο», *Ἀρχ. Ἐφ.* 1977 [1979], 70.

20. D. Feissel – A. Philippidis-Braat, «Inventaire en vue d' un recueil des inscriptions historiques de Byzance III. Inscriptions des Péloponnèse (à l' exception de Mistras)», *T&M* 9 (1985) 368.

21. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ δίνεται στὸ λεξικὸ τοῦ Δ. Δημητράκου, *Μέγα Λεξικὸ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, λῆμ. ἐπισκοπ(ε)ιανός, μὲ παραπομπὴ στὸν Μέγα Βασιλεῖο, ποὺ ὅμως δὲν εἶναι σαφές.

22. Γιὰ τὸ ἀξίωμα τῶν Ἐπισκοπειανῶν βλ. J. Darrouzès, *Recherches sur les ὁφείκια de l' église byzantine* (Archives de l' orient chrétien, 11), Paris 1970, 385-7 καὶ B. A. Λεονταρίτου, *Ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα καὶ ὑπηρεσίες στὴν πρῶμῃ καὶ μέσῃ βυζαντινῇ περιόδῳ*, Ἀθήνα 1999, 236. Ἡ Λεονταρίτου ἀναφέρει (ὅ.π., 236, σημ. 2) τὴν ἐπιγραφή τῆς Κορίνθου ἀκολουθώντας τὴν ἐρμηνεία τῶν πρώτων ἐκδοτῶν.

23. Γιὰ αὐτὴ τὴ χρήση τῆς λέξης βλ. Δημητράκου, ὅ.π.

ἐπιγραφές²⁴. Οἱ δύο ἀπὸ αὐτὲς ἐπισημάνθηκαν, ἐπαναδημοσιεύτηκαν καὶ σχολιάσθηκαν ἀπὸ τὸν Ἑμμανουὴλ Βουτυρᾶ τὸ 1993 σὲ μελέτη του γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴ Μακεδονία²⁵. Ἡ τρίτη μὲ τὸν ἀριθμὸ 1 εἶναι ἐπιτύμβια (στὸ ἄρθρο γίνεται λόγος γιὰ πλάκα) καὶ προέρχεται, ὅπως καὶ οἱ δύο ἄλλες, ἀπὸ περιοχὴ «*πλησίον τοῦ καταβαλλομένου ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως*». Ὁ Παπαγεωργίου δημοσιεύει ἀρχικὰ τὸ κείμενό της (στηριζόμενος σὲ ἀντίγραφα τῶν φίλων του Ἰ. καὶ Ἑ. Μ.²⁶) ὡς ἑξῆς :

*Μ(ἄρκος) Οὐαρεΐνι-
ος Μάξιμος
Μυτιλήνη τῇ
4 ἰδία συνβίῳ
μνείας χάριν
καὶ αὐτῷ ζῶν.*

καὶ στὴ συνέχεια ὑπομνηματίζει σύντομα ἀφενὸς τὴ γραφὴ Οὐαρεΐνιος (ἀντὶ τῆς συνήθους Οὐαρίνιος) μὲ τὴν ὁποία ἀποδίδεται τὸ λατινικὸ ὄνομα γένους Varinius καὶ ἀφετέρου τὸ ὄνομα Μυτιλήνη ποῦ ἦταν καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἄγνωστο στὸ ὀνομαστικὸ τῆς Θεσσαλονίκης²⁷. Στὸ ὑπόμνημά του μπορεῖ νὰ προστεθεῖ τώρα ἡ προσωπογραφικὴ παρατήρηση ὅτι ὁ ἀναφερόμενος στὴ νέα ἐπιγραφὴ Μἄρκος Οὐαρεΐνιος Μάξιμος δὲν μαρτυρεῖται σὲ καμία ἄλλη ἐπιγραφὴ τῆς πόλης, μολονότι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιγραφικὰ παραδιδόμενων Οὐαρ(ε)ινίων τῆς Θεσσαλονίκης ἔχει μεγαλώσει σημαντικά, ἔτσι ποῦ νὰ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ καλύτερα γνωστὰ γένη τῆς πόλης²⁸.

24. Βλ. «Θεσσαλονίκης ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι», *Ἀλήθεια*, φ. 302, 7 Ἰουλ. 1905, σελ. 1.

25. Ἑμ. Βουτυρᾶς, «Ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν ἀρχαία Μακεδονία», *Ἀρχαία Μακεδονία* V 1 (1989) [1993] 256.

26. Οἱ συντομογραφίες αὐτὲς δὲν βοηθοῦν τὴν ταύτιση τῶν προσώπων, ἀναρωτιέμαι ὁμως μήπως πρόκειται γιὰ μέλη τῆς ἱστορικῆς θεσσαλονικιώτικης οἰκογένειας τῶν Μενεξέ.

27. Τὸ ὄνομα παραδίδεται σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας βλ. λ.χ. *LGPN* III A (Κορινθία τοῦ 2. - 3. αἰ. μ.Χ.)

28. Γιὰ τὸ γένος τῶν Οὐαρεινίων στὴ Θεσσαλονίκη βλ. *IG* X 2. 1 (Indices) καὶ συμπληρωματικά Ἑ. Τρακοσοπούλου - Σαλακίδου, «Ἀπὸ τὴν κοινωνία τῆς Θεσσαλονίκης τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων : νέα ἐπιγραφικὰ εὐρήματα», *Ἀρχαία Μακεδονία* V 3 (1989) [1993] 1548 ἀρ. 2 καὶ 1566 ἀρ. 8 (= *SEG* XXXIX, 636 καὶ XXXVI, 1986, 646 ἀντίστοιχα). Σύμφωνα μὲ τὰ προκαταρκτικὰ πορίσματα τῆς ἐργασίας ποῦ προ-

****

3. Ἡ ἐρμαϊκὴ στήλη καὶ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Κρήσκεντος.

Στὸ τέλος τοῦ συμπληρώματος τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μυτιλήνης ποὺ δημοσίευσε τὸ 1900 στὴ Λειψία, ὁ Παπαγεωργίου προσέθεσε δύο ἐπιγράμματα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη²⁹. Ὁ Edson, ἂν καὶ συμπεριέλαβε τὸ δεύτερο ἀπὸ αὐτὰ στὸ corpus του³⁰, ἀγνόησε τὸ πρῶτο ἄγνωστο γιὰ τοιοῦς λόγους. Ἡ ἐπιγραφή γραμμένη πάνω σὲ ἐρμαϊκὴ στήλη δημοσιεύθηκε ὡς «ἐξαγορὰ ἀβλεπτήματος», ὅπως λέει ὁ Θεσσαλονικὸς λόγιος, ἀρχικὰ στὴν «Νέα Ἡμέρα» τῆς Τεργέστης³¹, ἐπειδὴ σὲ ἄλλο δημοσίευμα του στὴν ἐφημερίδα «Ταχυδρόμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως» τοῦ 1899 παρουσίασε ὡς ἀδημοσίευτη μία ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ποὺ εἶχε ἐκδώσει ἤδη ὁ Th. Reinach. Κάνοντας λόγο γιὰ τὴν ἴδια ἐπιτύμβια ἐπιγραφή καὶ στὸ συμπλήρωμα τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μυτιλήνης ὁ Παπαγεωργίου γράφει τὰ ἑξῆς : «*Ἐξαγοράζοντες τὸ ἀβλέπημα (schrieb ich in der Νέα Ἡμέρα) ἀποσπῶντες ἐκ τῆς Συλλογῆς ἡμῶν καταχωρίζομεν ἐνθάδε ἀνέκδοτον ἐπίγραμμα στήλης ῥυθμοῦ τῶν γνωστῶν ἐρμῶν etc. ; die betreffende Inschrift (Taf. VII 45) ist folgende :*

[Π]αῖ, σοὶ φίλος, χρηστὲ Διονύσιε, καὶ / μέγας ἀνὴρ
Κρήσκης, ὃς φιλήσ / μνήσατο καὶ χα / ρίτων.

Die Herme 1, 42 h. und 0, 31 (oben) und 0, 27 (unten) br. aus pentelischem Marmor, wurde am 31 Dez. 1897 beim Baue des Hauses von Pervana ausgegraben,

ετοιμάζει ἡ Ἀ. Τατάκη γιὰ τὴ διάδοση τῶν ρωμαϊκῶν ὀνομάτων στὴ Μακεδονία τὸ Οὐαρ(ε)ίνιος εἶναι τὸ δεύτερο συνηθέστερο μὴ αὐτοκρατορικό ὄνομα γένους ποὺ παραδίδεται στὶς ἐπιγραφές τῆς ἐπαρχίας, ἥτοι 21 φορές (προηγεῖται τὸ Πετρώνιος μὲ 46 μαρτυρίες). βλ. Α. Tataki, «The Nomina of Macedonia» στὸ Α. D. Rizakis (ἐκδ.), *Roman Onomastics in the Greek East. Social and Political Aspects. Proceedings of the International Colloquium on Roman Onomastics Athens 7-9 Sept. 1993* [ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 21], Athens 1996, 107.

29. *Unedierte Inschriften von Mytilene*, Leipzig 1900, 27.

30. Βλ. *IG X 2. 1*, 428.

31. Βλ. «Ἀρχαῖα ἐπιγράμματα λίθων», *Νέα Ἡμέρα* φ. 1327, 6 Μαΐου. 1900, σελ. 1. Στὴ δημοσίευση αὐτὴ δηλώνεται ὁ χωρισμός τῶν στίχων καὶ ἡ ὑπαρξὴ κισσόφυλλου (ἀνθους) στὸ τέλος τοῦ κεμένου.

hinter der "Άγιος Κωνσταντίνος Kirche (auf dem Hippodromion), ganz neben der östlichen Mauer von Kalamaria; heute liegt im Konak³². Eine zweite Herme ist in Makedonien bisher nicht gefunden worden. Τὸ ἐξῆς des Epigrammes ist: ὁ Κρήσκης (ἐγώ), παῖ χρηστὲ Διονύσιε, καὶ μέγας ἀνὴρ (γενόμενος oder /ᾶν) φίλος σοί, οὗτος δὲ (ἐγώ) καὶ ἐμνήσατο (ἐμνησάμην) τῆς (σῆς) φιλίης καὶ τῶν (σῶν) χαρίτων». Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ συνιστᾷ μία ἀκόμη μαρτυρία γιὰ τὴ χρήση τοῦ λατινικοῦ ὀνόματος Criscens (Κρήσκης) στὸ ὀνομαστικὸ τῆς Θεσσαλονίκης³³, πράγμα πού δείχνει ὅτι δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ χρονολογηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸν 1. αἰ. π.Χ. Ἑρμαϊκὲς στήλες ἔχουν στὸ μεταξύ βρεθεῖ καὶ ἄλλες στὴ Θεσσαλονίκη³⁴.

****

4. Θεσσαλονικεὺς – Θεσσαλονικαῖος.

Ἡ μορφή τοῦ ἔθνικοῦ ὀνόματος τῆς Θεσσαλονίκης ἀπασχόλησε τὸν Παπαγεωργίου σὲ δύο σύντομα ἄρθρα πού δημοσίευσε τὸ 1912 καὶ τὸ 1913 στὸ *Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο* (τοῦ Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν)³⁵. Ἐκεῖ συγκεντρώνει ὅλες τὶς γραμματειακὲς καὶ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες πού ἔχει ὑπόψη του, γιὰ νὰ δείξει ὅτι παρὰλληλα μὲ τὸν τύπο *Θεσσαλονικεὺς* ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα χρησιμοποιοῦνταν καὶ ὁ τύπος *Θεσσαλονικαῖος* (ἀπὸ τὸν ὁποῖον προέκυψαν οἱ τύποι *Θεσσαλονικιὸς* καὶ *Σαλονικιὸς* τῆς νεότερης

32. Μὲ τὸν ὄρο Konak ἐννοεῖ τὸ Διοικητήριο τῆς Θεσσαλονίκης πού ἀνοικοδομήθηκε τὸ 1890 στὴ θέση τοῦ παλαιοῦ ὄπου ὁ Μιδάτ πασᾶς εἶχε συγκεντρώσει τὸ 1874 ὀρισμένα ἀρχαῖα συγκροτώντας τρόπον τινὰ τὴν πρώτη δημόσια ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ τῆς πόλης, βλ. σχετικὰ τὴν ὑπὸ δημοσίευση μελέτη μου *Ἡ Ἱστορία τῶν ἐπιγραφικῶν μελετῶν τῆς Θεσσαλονίκης*.

33. Βλ. π.χ. IG X 2 1, 68 στ. 3 καὶ 430 στ. 3.

34. Βλ. Ἰ. Βοκοτοπούλου, *Ὁδηγὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1996, 90-91 (ΜΘ 3026, τοῦ 2.αἰ. μ.Χ.) καὶ Γ. Δεσπίνη στὸ συλλογικὸ ἔργο Γ. Δεσπίνης - Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου - Ἑμμ. Βουτυράς, *Κατάλογος τῶν Γλυπτῶν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1997, 61- 62 (ΜΘ 1074 μικρὴ ἑρμαϊκὴ στήλη ἀπὸ τὸ Σεραπεῖο, ἴσως τῶν ὑστεροελληνιστικῶν χρόνων). Τὴ συνάδελφο καθ. κ. Θ. Στεφανίδου - Τιβερίου εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ γιὰ τὴν ὑπόδειξη.

35. Ἐφεξῆς συντομογραφούμενο ὡς ΜΗΠΣΑ.

ἐποχής). Ἀνάμεσα στίς ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες ἀναδημοσιεύει, δυστυχῶς ἐν μέρει, τὴν παρακάτω πού εἶδε «ἐν οἰκίᾳ Ἰουδαίου»³⁶:

«.....

.....

καὶ τῇ γυναικί
αὐτοῦ [Θεσ]σα-
λονικαίᾳ»
κ.τ.λ.

Ἡ ἄποψη τοῦ Παπαγεωργίου ἐπιβεβαιώνεται πλέον καὶ ἀπὸ τὰ ἐξῆς νεότερα ἐπιγραφικὰ εὐρήματα πού χρονολογοῦνται στὴν ὕστερη ἀρχαιότητα: α) τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή κάποιου Καλλιτύχου ἀπὸ τοὺς Στόβους (τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.) ὅπου διαβάζουμε «Καλιτύ/χω Θεσ/σαλονι/κέο (=Θεσσαλονικαίῳ) ἀ-δελ/φός Ἀγα/θόπου/ς μνίας χά/ριν κλπ. »³⁷, β) τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἐνὸς Βαλέριου ἀπὸ τῇ Ρώμῃ, ὅπου λέγεται «Βαλέριος Τησαλωνικαῖος κλπ.»³⁸ καὶ γ) τὴν ἀδημοσίευτη ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τῆς χριστιανῆς Ἐπίκτησης ἀπὸ τὸ Δίον (μᾶλλον τοῦ 4. αἰ. μ.Χ.) τῆς ὁποίας τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἔχει ὡς ἐξῆς: «Οὕνομά μοι Ἐπίκτησις πατρός Ἀ/θηνέου μητρὸς / Θεσσαλονικεῖας/ ἐτῶ<ν> ιδ', ἐνθάδε/ κεῖμε χρησηα/ νή κλπ.»³⁹.

36. «Θεσσαλονικεὺς καὶ Θεσσαλονικαῖος», ΜΗΠΣΑ 5 (1912) 68.

37. Γιά τὴν ἀνάγνωση τοῦ ἐθνικοῦ ἀκολουθῶ τὴν Α. Panayotou, *La langue des inscriptions grecques de Macédoine (IVe s. a. C. - VIIe s. a.p.)* ἀδ.μ. Διδ. διατριβή, Nancy 1990, 707 – 8. Ὁ πρῶτος ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς Vulic εἶδε λάθος τοῦ χαρακτή καὶ ἐξέδωσε Θεσσαλονικε<ι>ο, οἱ Robert, *Bull. épigr.* 1950, 135 διορθώνουν σὲ Θεσσαλονικε<ι>, ἐνῶ ὁ Edson (= IG X 2. 1, 1039) ἀφήνει τὸ πρόβλημα ἀνοικτὸ ἐκδίδοντας Θεσσαλονικέο ! Ἡ πρόταση τῆς Panayotou στηρίζεται στὴν ἐπόμενη μαρτυρία. Ἡ ἴδια χρονολογεῖ τὴν ἐπιγραφή στὸν 3. αἰ. μ.Χ.

38. Βλ. *RICM*, 289 bis (ὅπου ἀναφέρεται ἡ ἀδημοσίευτη ἐπιγραφή τοῦ Παπαγεωργίου). Τὴ γραφή Τησαλωνικαῖος ἀποδίδει σὲ ἐπίδραση τῆς λατινικῆς ἢ Α. Avramea, «Mort loin de la patrie. L' apport des inscriptions paléochrétiennes», στό: G. Cavallo – C. Mango (ἐκδ.), *Epigrafia medievale greca e latina, ideologia e funzione. Atti del seminario di Erice (12–18 Sett. 1991)*, Spoleto 1995, 15, ἐνῶ ὁ Feissel, *RICM*, 290 τὴ θεωρεῖ βαρβαρισμό.

39. Δ. Παντερμαλῆς, *Δίον. Ἀρχαιολογικὸς Χῶρος καὶ Μουσεῖο*, Ἀθήνα 1997, 83 μὲ φωτογραφία· πρβλ. Avramea, *ὁ.π.*, 25, ἀρ. 53 καὶ *Bull. épigr.* 1999, 332 (φυλάσσεται στό Μουσεῖο τοῦ Δίου μέ ἀρ. εὐρ. 5702). Ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Παντερμαλῆ στὸν 5. αἰ. μ.Χ., ἡ ἐμφάνιση ὡστόσο τοῦ ἐπιθέτου *χρησιανή* καὶ ἰδιαίτερα ἡ σκόπι-

****

5. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Βασιλείου (;) ἀπὸ τῆ Νίσιβη.

Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1907 σχολιάζοντας σὲ ἄρθρο του στὴν *Ἀλήθεια*⁴⁰ τὸν ὄρο *μημόριον* ποὺ ἐμφανίζεται σὲ χριστιανικὴ ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα (βλ. παρακάτω ἀρ. 8) ὁ Παπαγεωργίου ἀνέφερε ὡς παράλληλο μία ἀνάλογη χριστιανικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη γιὰ τὴν ὁποία ἔγραψε τὰ ἑξῆς : «*Τὴν λέξιν μημόριον ἢ καὶ μημόριν ἐκ πλεόντων γινώσκομεν καὶ τῆς ἡμετέρας χώρας ἐπιγραφῶν, παρατίθεται δὲ ἐνταῦθα ἀνέκδοτον τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιγραφῆς.*»

+ + +
ΜΗΜΟΡΙΟΝΔΙΣΩ
ΜΟΝΕΝΘΑΚΙΤΕΒΑ
ΣΙΑΙΣΚΩΜΗΣΝΙΤΙ
ΒΙΣ

«*Μημόριον δίσωμον ἔνθα κῆτε Βασίλις κώμης Νιτίβις.*» Ὅπως καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις ἡ στήλη εἶχε τοποθετηθεῖ σὲ ἓνα τάφο μὲ δύο χώρους, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸν ὄρο *δίσωμος* ποὺ μαρτυρεῖται σὲ ἄλλες ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὄχι μόνον⁴¹. Τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ (τῆς νεκρῆς) δὲν εἶναι βέβαιο, καθὼς θὰμποροῦσε νὰ διαβασθεῖ τόσο ὡς Βασίλις

μη ὀρθογράφησέ του με ἦτα ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἓνα παιγνίδι ἀνάμεσα στίς λέξεις *Χριστός* καὶ *χρηστός*, γνωστὸ ἤδη ἀπὸ γραμματειακὲς ἀλλὰ καὶ ἐπιγραφικὲς πηγὲς χρονολογούμενες ὡς καὶ τὸν 4. αἰ. μ.Χ. (βλ. F. Blass, «*ΧΡΗΣΤΙΑΝΟΙ – ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ*», *Hermes* 30, 1895, 314-320 καὶ E. Gibson, *The Christians for Christians Inscriptions of Phrygia* [*Harvard Theological Studies* 32], Harvard 1978, 16-17), καθιστοῦν πιθανότερη τὴ χρονολόγησή της στὸν 4. αἰ. μ.Χ. (οἱ δύο ἄλλες ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας – καὶ οἱ δύο προέρχονται ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη- ὅπου ἀναφέρεται τὸ ἐπίθετο *χρηστιανός* χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν Feissel, *RICM* ἢ πρώτη ἀρ. 113 τὸν 3. καὶ ἡ δευτέρα ἀρ. 123 μὲ ἐπιφυλάξεις τὸν 4. αἰ. μ.Χ.).

40. «*Στρατιώτου ἐπιγραφῆ*», *Ἀλήθεια* φ. (535) –94, 10 Φεβρ. 1907, 1. Γιὰ τὴν ἐπιγραφή τῆς Ἔδεσσας, ποὺ εἶναι ἐπίσης ἀδημοσίευτη, βλ. παρακάτω ἀρ. 8.

41. Βλ. Feissel, *RICM*, 134 ἰδιαιτέρα σελ. 131 ὅπου συζήτηση γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὄρου καὶ βιβλιογραφία.

(<Βασίλ(ε)ιος) όσο και ως Βασιλῖς, οἱ δύο τύποι πάντως πού μαρτυροῦνται γιὰ πρώτη φορὰ σὲ ἐπιγραφὴ τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ ἄλλοῦ⁴².

Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς νέας ἐπιγραφῆς ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι τεκμηριώνει τὴν παρουσίαν ἑνὸς μετανάστη ἢ μιᾶς μετανάστριας (καὶ προφανῶς τῆς οἰκογένειάς των) στὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς του/ της δηλώνεται μὲ τὴ συνήθη σὲ ἀνάλογες παλαιοχριστινικὲς ἐπιγραφὰς διατύπωση «κώμης + ὄνομα σὲ πτώση γενικῇ»⁴³, πρόκειται δὲ γιὰ τὴν κώμη *Νιτίβιν*. Ὁ τύπος αὐτὸς πού ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸν συνηθέστερο τύπο *Νίσιβιν/ Νισίβιν*⁴⁴ παραδίδεται σὲ γραμματειακὲς πηγὲς σχετικὲς μὲ τὴν πόλιν τῆς Νίσιβης (ἐλληνιστικῆς Ἀντιόχειας), μίας ἀπὸ τὶς σημαντικότερες στὴν περιοχὴ τῆς Μυγδονίας (βόρεια Μεσοποταμία, σημ. Nusaybin) μεταξὺ τοῦ Εὐφράτη καὶ τοῦ Τίγρη καὶ ἀνατολικά τῆς Ἑδεσσας⁴⁵. Τὸ ὄνομα αὐτὸ ἔφερε ἐπίσης ἡ ὁμώνυμη κώμη πού ἰδρύθηκε κοντὰ στὴν πόλιν Ἀμιδα στὴ βόρεια Μεσοποταμία (σημ. Diarbekir, Τουρκία) ἀπὸ ἐκτοπισμένους κατοίκους τῆς προηγούμενης καὶ γενικότερα τῆς περιοχῆς τῆς Μυγδονίας, ὅταν καταλήφθηκαν ἀπὸ τὸν Πέρση ἡγεμόνα Σαπούρ τὸν Β' ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἰοβιανοῦ τὸ 363 μ.Χ.⁴⁶.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Νισίβη τῆς βόρειας Μεσοποταμίας τὸ ὄνομα μὲ τὴ μορφὴ Nisibyn (Nisibin) παραδίδεται ἐπίσης γιὰ μία κώμη τῆς Συρίας σὲ ἐπιγραφῇ

42. Τὸ ὄνομα *Βασίλῖς* μαρτυρεῖται ἐπιγραφικὰ λ.χ. σὲ ἐπιγραφὴ τῆς Ἀκυλῆας βλ. SEG XXXVI, 1279 καὶ τῶν Γαδάρων τῆς Παλαιστίνης βλ. SEG XLVII, 2023. Τὸ θηλυκὸ *Βασιλῖς* μᾶς εἶναι γνωστὸ λ.χ. ἀπὸ ἐπιγραφὰς τῆς Ρόδου βλ. LGPN I, τῆς Δικαιάρχειας καὶ τῆς Κατάνης βλ. LGPN III A.

43. Βλ. Anramea, ὁ. π., 13 (σὲ γενικὴ μπορεῖ νὰ τίθεται καὶ ἡ γενικὴ πληθυντικοῦ τοῦ ἐθνικοῦ ἀντὶ τοῦ ὀνόματος τῆς κώμης).

44. Γιὰ τὸν παραδιδόμενον σὲ γραμματειακὲς πηγὰς τύπο *Νίτιβις* ἀντὶ *Νίσιβις*, ὁ ὁποῖος δικαιολογεῖται ἀπὸ ἐπίδραση τῶν σιμιτικῶν, ἐπειδὴ ἐκεῖ ἡ λέξη Nisibis προφέρεται ὡς Νίτζιβις, βλ. Sturm, RE XVII. 1 (1936) λημ. Nisibis στήλ. 720. Γιὰ τὸν τύπο *Νισίβις/ Νισίβης* τῆς γενικῆς βλ. J. Sturm, ὁ.π., 719. Μὲ δεδομένο ὅτι ὁ τύπος *Νίτιβις* μαρτυρεῖται στὶς πηγὰς, θὰ ἦταν παρακινδυνευμένο νὰ ἀμφισβητηθεῖ ὡς ἐσφαλμένη ἢ μεταγραφὴ τοῦ (συνήθως προσεκτικοῦ καὶ ἔμπειρου) Παπαγεωργίου ὑπὸ τὴν ἔννοια π.χ. ὅτι διάβασε ταῦ ἀντὶ ἑνὸς τρισκελοῦς σῖγμα.

45. Γιὰ τὴν πόλιν αὐτὴ βλ. J. Sturm, RE XVII. 1 (1936) λημ. Nisibis, 714 ἐξ.

46. Βλ. J. Sturm, RE XVII. 1 (1936) λημ. Nisibis ἀρ. 2 μὲ βάση τὸ *Πασχάλιο Χρονικὸ* (ἔκδ. B. G. Niebuhr 1832) τόμος Α', σ. 554 «*τειχίσας* (ἐνν. ὁ αὐτοκράτωρ Ἰοβιανός) *κώμην οὐσαν ἔξω τοῦ τείχους τῆς πόλεως Ἀμίδης, προσέξεν τὸ αὐτὸ τεῖχος τῷ τείχει τῆς πόλεως Ἀμίδης, καλέσας τὴν κώμην Νισίβεως, καὶ ἐκεῖ πάντας τοὺς ἐκ τῆς Μυγδονίας χώρας οἰκεῖν ἐποίησεν*».

πού βρέθηκε στη Ρώμη και στην όποια διαβάζουμε C. Ducenius C. lib. Pheobus natus in Syria Nisibyn⁴⁷. Ἡ ἴδια κώμη ἐννοεῖται μᾶλλον καὶ σὲ μία παλαιο-χριστιανικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Κωρυκὸ (Τραχεία Κυλικία) πού ἦταν στημένη στὸ μνημα κάποιου Θεοδώρου πού καταγόταν ἀπὸ *χω(ρίου) Νησιίβεως*⁴⁸. Ἡ θέση τῆς συριακῆς Νισίβης δὲν μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἑλληνικὲς ἢ λατινικὲς γραμματειακὲς πηγές, με αὐτὴν ὅμως θὰ πρέπει νὰ ταυτίζεται ἡ πόλη Nisibin ar-Rum (Νισίβις τῶν Ρωμαίων) πού ἀναφέρει ὁ Ἀραβας γεωγράφος Jāqūt al Hamaw (1179-1239) στὸ ἔργο του «Λεξικὸ τῶν χωρῶν»⁴⁹. Ὁ τελευταῖος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ πόλη βρισκόταν στὶς ὄχθες τοῦ Εὐφράτη σὲ ἀπόσταση τριῶν-τεσσάρων ἡμερῶν ἀπὸ τὴν Ἀμίδα καὶ τὸ Harfan (Καρραῖ) στὸν δρόμο πρὸς τὰ σύνορα μετὰ τὸ βυζαντινὸ κράτος. Κατὰ τὸν E. Honigmann πρόκειται γιὰ τὴ σημερινὴ πόλη Nizib/Nizir (Τουρκία) πού κεῖται δυτικὰ τοῦ Εὐφράτη στὸν παραπόταμό του Kerzincal, δηλ. στὴ βορειοανατολικὴ Συρία⁵⁰.

Ἄν καὶ ἡ ὑπαρξὴ περισσότερων τῆς μᾶς πόλεων/κωμῶν πού φέρουν τὴν ὀνομασία *Νισίβις* δὲν ἐπιτρέπει νὰ προσδιορίσουμε με βεβαιότητα τὴ γενέτειρα τοῦ νεκροῦ (τῆς νεκρῆς), ἐντούτοις ὡς πιθανότερη θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ συριακὴ, ὅχι τόσο ἐπειδὴ αὐτὴ δηλώνεται μετὰ τὴ γνωστὴ ἀπὸ ἄλλες συριακὲς κώμες διατύπωση *κώμης κλπ.*⁵¹, ὅσο κυρίως ἐπειδὴ οἱ περισσότε-

47. Βλ. CIL VI, 700: Soli ·sacr / C · Ducenius / C · lib · Phoebus / filius · Zenonis / natus · in · Syria / Nisibyn · liber / factus · Romae / ex visu / v · s · l · m. Οἱ ἑλληνικὲς καὶ λατινικὲς γραμματειακὲς πηγές μετὰ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις (βλ. Sturm, *ὁ.π.*, 718) ἀποφεύγουν τὸν τύπο σὲ -n πού εἶναι συνήθης στὶς συριακὲς.

48. Βλ. MAMA III (1931) 160, ἀρ. 408: + *μνημα διαφέρον/Θεοδώρου κεντ/αρχίου ἀρτ/ισίου ἀπὸ χω(ρίου) // Νησιίβεως*. Τὴν ἀποψη ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ συριακὴ Νισίβη καὶ ὄχι τὴν Νισίβη τῆς Μεσοποταμίας δέχονται οἱ ἐκδότες τοῦ τόμου J. Keil καὶ A. Wilhelm (ἡ Anramea, *ὁ.π.*, 37, ἀρ. 148 θεωρεῖ ἀντίθετα ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ Νισίβη τῆς Μεσοποταμίας χωρὶς ιδιαίτερη αἰτιολόγηση).

49. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του βλ. Φ. Καντίλ, *Ἡ γραμματεία τῆς περιήγησης στὴν ἀραβικὴ παράδοση*, Κάιρο 1995, 452-3 (ἀραβικά). Τὸν συνάδελφο κ. Χ. Μπαντάου εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴ βιβλιογραφικὴ ὑπόδειξη.

50. Βλ. E. Honigmann, RE XVII. 1 (1936) λημ. Nisibyn ὅπου καὶ ἡ γερμανικὴ μετάφραση τοῦ χωρίου τοῦ Jāqūt. Ἡ συριακὴ Νισίβη βρισκόταν πάνω στὸν ἀρχαῖο δρόμο πού ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὴ Δολίχη (κοντὰ στὸ σημερινὸ Gaziantep) στὸ Ζεῦγμα (σημερινὸ Birecik). Τὸν κ. Ἀπόστολο Μπουσδρούκη ὑποψ. διδάκτορα πού ἀσχολεῖται στὴ διατριβὴ του μετὰ τις περιοχὲς αὐτὲς εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν πληροφορία.

51. Ἀντίθετα μετανάστες ἀπὸ τὴ Νισίβη τῆς Μυγδονίας πού μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἐπιγραφικὰ προσδιορίζονται μετὰ τὸ ἐθνικὸ *Νεσ(ε)ιβηνός*. Οἱ σχετικὲς μαρτυρίες εἶναι α) ἡ ἐπιγραφή τοῦ 1. αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τὴν Ἀθήνα IG II² 11621 : *Θαρβάνναι Νεσειβηνῆ Διο-*

ροι ξένοι που αναφέρονται σε επιγραφές της Θεσσαλονίκης και χρονολογούνται μεταξύ του 4. και του 6. αϊ. μ.Χ., όπως πιθανόν και η σχολιαζόμενη εδώ, κατάγονταν από τη Συρία.

“Ως σήμερα μάς ήταν γνωστοί από τη Θεσσαλονίκη οί έξης τρεις (συριακής καταγωγής) ξένοι που αναφέρονται σε ισάριθμες επιτύμβιες επιγραφές⁵²: α) κάποιος Δωρόθεος καταγόμενος από την κώμη των *Αδαδηγων* (στο μνήμα του είχε ένταφιαστεί και ή δούλη του Θεοδώρα) που πέθανε στη Θεσσαλονίκη μάλλον τόν 5. αϊ. μ.Χ.⁵³, β) ένα πρόσωπο του οποίου δέν μάς παραδίδεται παρὰ μόνον ό τόπος καταγωγής «*δρων Ἀπαμέων από κώμης Θοδέων*», δηλ. καταγόταν από τό χωριό των Θοδέων που βρισκόταν στο *territorium* της Ἀπάμειας (ή επιγραφή χρονολογείται μεταξύ 5. και 6. αϊώνος)⁵⁴ και γ) κάποιος Δομνίνος Ἑμεσηνός. Ἡ επιτύμβια επιγραφή στην όποια παραδίδεται τό όνομα του τελευταίου δημοσιεύθηκε από τόν Φ. Πέτσα, τό κείμενό της όμως θά πρέπει μέ κάποιες μικρές διορθώσεις νά έκδοθεί ως έξης⁵⁵ (εικ. 1):

φάνου Φιλαδελφέως γυνή, πρβλ. L. Robert, «Sur quelques ethniques», *Hellenica* II (1946) 79-80 και D. Feissel, «Notes d' épigraphie chretienne VI», *BCH* 107 (1983) 602 σημ. 4 και β) ή επιγραφή από τη Σάλωνα της Δαλματίας R. Egger, *Forschungen in Salona II*, Vienne 1926, 73 αρ. 73 (non vidi, πρβλ. Avramea, *δ.π.*, 41 αρ. 177 και H. Solin, «Juden und Syrer in der römischen Welt», *ANRW* II 29. 2, 1983, 765) Ἀντ[ων]ίνος Σαμβ[ατίου ?] Νεσιβη[νός] (του 4. αϊ. μ.Χ. κατά τόν Solin) Ἡ ἴδια Νισίβη έννοείται μάλλον και στά δύο χριστιανικά επιτύμβια της Ρώμης βλ. *IGUR* IV, 12198 (*Μαρίς Νισιβανός*) και V, 13470 (Aurelio Nisibeno patri Aurelius Nisibenus), πρβλ. Feissel, *δ.π.*, 602 σημ. 4 και Avramea, *δ. π.*, 50, αρ. 268 και 269.

52. Τis δύο πρώτες μαρτυρίες αναφέρει ή Avramea, *δ.π.*, 25 (αρ. 49, 50). Ἄγνωστος είναι ό τόπος προέλευσης του υποδιακόνου Ἰωάννη στην επιτύμβια επιγραφή *RICM*, 141, όπου σώζεται μόνον ή έκφραση «[ό]ρμου[μεν]ος ά[π]ό [κώ]μ[ης]----». Δέν αποκλείεται πάντως και αὐτοῦ ό τόπος καταγωγής νά είναι κάποια περιοχή της Συρίας.

53. Βλ. *RICM*, 161.

54. Την επιγραφή δημοσίευσαν πρώτοι οί Εὐθ. Τσιγαρίδας - Κάτ. Λοβέρδου - Τσιγαρίδα, *Κατάλογος Χριστιανικῶν Ἐπιγραφῶν στά Μουσεία της Θεσσαλονίκης* (Μακεδονική Βιβλιοθήκη 52), Θεσσαλονίκη 1979, 63-4, αρ. 31, που τη χρονολογούν στον 6. αϊ. μ.Χ. Την υίοθετούμενη παραπάνω (στο κείμενο) ανάγνωση και έρμηνεία πρότειναν οί Robert, *Bull. épigr.* 1980, 315 και Feissel, *RICM*, 162, ό όποιος τη χρονολογεί μεταξύ 5. και 6. αϊ. μ.Χ.

55. Βλ. Φ. Πέτσας, «Χρονικά Ἀρχαιολογικά 1968-1970», *Μακεδονικά* 14 (1974) 333 και πίνακας 26 α. Ἡ επιγραφή, που βρέθηκε «στην πλατεία Ἰω. Μεταξά πρὸς δυσμὰς του βάθρου του ἀγάλματος του βασιλέως Κωνσταντίνου», φυλάσσεται μέ αριθμό

Θάρσι Δομνῖνε
Ἑμεσηνέ· οὐδὶς
ἀθάνατος

“Όπως δικαιολογημένα συμπεραίνει ὁ πρῶτος ἐκδότης, ὁ Δομνῖνος καταγόταν ἀπὸ τὴν «Ἑμεσα τῆς Συρίας τῆς Ἀπαμηνῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρόντου»⁵⁶. Σχετικά μὲ τὴ χρονολόγησή της ὁ ἴδιος δέχεται γενικά ὅτι «ἡ ἐπιγραφή εἶναι πολλὸ μεταγενεστέρα τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων», χωρὶς ὅμως νὰ τὴν προσδιορίζει περαιτέρω⁵⁷. Ἡ γενικὴ ἐντύπωση τῆς γραφῆς καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων της ἐπιτρέπουν νὰ τὴ συγκρίνουμε μὲ ἀνάλογες ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ χρονολογοῦνται στὰ τέλη τοῦ 3. ἢ τὸν 4. αἰῶνα μ.Χ.⁵⁸. Σχετικά μὲ τὶς θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις τοῦ νεκροῦ θὰ μπορούσε κανεῖς, ἐπικαλούμενος πρόσφατες μελέτες ποὺ θεωροῦν τὴ στερεότυπη ἔκφραση *θάρσει οὐδὲς ἀθάνατος* ὡς ἐνδειξὴ ἰουδαϊκῆς καταγωγῆς⁵⁹, νὰ θεωρήσει ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα μέλος τῆς γνωστῆς ἀπὸ ἄλλες (ἐπιγραφικὲς κυρίως) μαρτυρίες ἰουδαϊκῆς κοινότητος τῆς Θεσσαλονίκης⁶⁰. Ἐντούτοις, ἐπειδὴ ἡ ἔκφραση αὐτὴ δὲν συνδέεται ὑποχρεωτικά μόνον μὲ Ἰουδαίους⁶¹ καὶ στὴν ἐπιγραφή δὲν ὑπάρχει κάποια ἄλλη σαφὴς ἐνδειξὴ γιὰ τὸν ἰουδαϊκό της χαρακτήρα, ἓνα τέτοιο συμπέρασμα θὰ ἦταν, κατὰ τὴ γνώμη μου, ὑπερβολικό.

ΜΘ 10500 στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης. Οἱ διαστάσεις της εἶναι: ὕψος 0, 165 μ.· πλάτος 0,32 μ. καὶ πάχος 0,02 – 0,025. Μέχρι στιγμῆς ἡ δημοσίευση τοῦ Πέτσα ὑπῆρξε ἡ μοναδική, ἀφοῦ ἡ ἐπιγραφή δὲν εὗρετηριάσθηκε οὔτε στὸ *Bull. épigr.* οὔτε στὸ *SEG*. Ὁ ἴδιος διορθώνει, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι ἀπαραίτητο, σὲ *Θάρσ<ε>ι* καὶ *οὐδ<ε>ίς*.

56. Πέτσας, *ὁ.π.*, 333.

57. Πέτσας, *ὁ.π.*, 333.

58. Γιὰ τὴν ὀψιμὴ χρονολόγησή της χαρακτηριστικά εἶναι τὰ μνηοειδῆ γράμματα ὅπως τὸ *ἔψιλον* καὶ τὸ *σίγμα* καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ τρόπος ἀπόδοσης τοῦ *μεῖ*.

59. Βλ. π.χ. R. S. Kraemer, «Jewish tuna and christian fish: identifying religious affiliation in epigraphic sources», *HTHR* 84 (1991) 149-151 καὶ P. van der Horst, *Ancient Jewish Epitaphs. An introductory survey of a millennium of Jewish funerary epigraphy (300 BCE- 700 CE)*, Kampen 1991, 118-122.

60. Γιὰ τὴν ἰουδαϊκὴν κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης βλ. τὴν ἐργασία μου «Synagoge(n) und Gemeinde der Juden in Thessaloniki: Fragen aufgrund einer neuen jüdischen Grabinschrift der Kaiserzeit», *ZPE* 102 (1994) 297-306 καὶ τελευταῖα Chr. vom Brocke, *Thessaloniki Stadt des Kassander und Gemeinde des Paulus*, Tübingen 2001, 217-227.

61. Βλ. λ.χ. τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ H. Pleket στὸ *SEG* XLI, 1873.

Μετανάστες Ἑμεσηνοὶ μαρτυροῦνται βέβαια καὶ σὲ ἐπιγραφὰς ἄλλων περιοχῶν κυρίως τῆς Ρώμης κατὰ τὴν ὄψιμη ἀρχαιότητα⁶².

Ἄν ἡ ἐρμηνεία τοῦ τόπου καταγωγῆς τοῦ νεκροῦ (τῆς νεκρῆς) τῆς νέας ἐπιγραφῆς ποὺ προτείνουμε παραπάνω γίνεи δεκτὴ, τότε ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερο τὸ γνωστὸ συμπέρασμα ὅτι μεταξὺ τοῦ 4. καὶ 6. αἰ. μ.Χ. ὑπῆρξε μεγάλο κύμα μεταναστῶν ἀπὸ τῆ Συρία πρὸς τὴ Δύση⁶³.

****

6. Ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τοῦ ἀναγνώστου Ἀνδρέου.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1907 ὁ Παπαγεωργίου δημοσίευσε στὴν *Ἀλήθεια*⁶⁴ τὸ ἐξῆς ἄρθρο: «*Τὴν ἐπιγραφὴν, τοῦ ἱατροῦ κ. Ζ. Σαββαρίκα ὑποδείξαντός μοι, ἀντέγραψα ἐν τῷ δημοτικῷ νοσοκομείῳ*⁶⁵. *Καὶ ἡ μὲν πλάξ, εἰς τρία διακεκομμένη τεμάχια εἶναι καὶ τὰς τέσσαρας (ἐν. πλευρὰς) αὐτῆς ἀποκεκρουσμένη· ἡ δὲ ἐπιγραφή ἀναγνώστέα καὶ συμπληρωτέα ὧδε :*

62. Βλ. D. Feissel, «Contribution à l' épigraphie grecque chrétienne de Rome», *RAC* 58 (1982) 367-9 καὶ H. Solin, *ὁ. π.*, 672-4 (σποράδην) ὅπου καὶ οἱ σχετικὲς μαρτυρίες, πρβλ. A. Avramea, *ὁ. π.*, 51, ἀρρ. 277-279. Βλ. ἐπίσης τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Φραγκονήσι τῆς Ἡλείας πιθανὸν τοῦ 3. αἰ. μ.Χ. *SEG* XXII, 353 ὅπου ἀναφέρεται κάποιος *Ἰούλιος Κόϊντος Σαβεῖνος Σύρος Ἑμεσηνός*.

63. Βλ. A. Avramea, *ὁ. π.*, 17-18 ἡ ὁποία ἀκολουθώντας τὸν G. Tate, «Mutabilité des économiques antiques: l' exemple de la Syrie du Nord (IVe – VII e siècle)» στὰ Πρακτικὰ *Géographie historique du Proche – Orient (Syrie, Phénicie, Arabie grecque, romaines et byzantines) Actes de la table Ronde Valbonne 1985*, Paris 1988, 249-256 (non vidi) ἀποδίδει τὴ μετανάστευση στὴν οἰκονομικὴ καὶ δημογραφικὴ ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς καὶ σὲ ἐνδεχόμενη ἐνασχόληση τμήματος τοῦ πληθυσμοῦ μὲ τὸ ἐμπόριο.

64. «Θεσσαλονίκης ἐπιγραφή ἀνέκδοτος», *Ἀλήθεια*, φ. (581)-8, 28 Ἰουν. 1907, 1.

65. Τὸ δημοτικὸ νοσοκομεῖο δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸν γνωστὸ σήμερα «Ἅγιο Δημήτριον» (ποὺ ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ τὸ 1904, βλ. Χεκίμογλου-Danacioglou, *ὁ.π.*, 57). Τόσο στὴν αὐτὴ τοῦ νοσοκομεῖου ὅσο καὶ στὴν γύρω περιοχὴ ἔχουν βρεθεῖ κατὰ καιροὺς χριστιανικὲς ἀρχαιοτήτες συμπεριλαμβανομένων ἐπιγραφῶν βλ. ἐνδεικτικὰ Ch. Avezou-Ch. Picard, «La nécropole de Thessalonique», *Mélanges d' Archéologie et d' Histoire* 32 (1912) 337-361 καὶ τελευταῖα K. Ἐλευθεριάδου, «9η Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων (Κοιμητήριον Δημοτικοῦ Νοσοκομεῖου – ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο», *ΑΔ* 44 (1989) [1995] Χρονικὰ Β' 2, 336 -7.

[Κοιμ]ητήριον
[δίσω]μον δια-
[φέρων] Ἀνδρέου τ-
4 [οὔ εὐ]λαβεστάτου
[ἀναγ]νόστου τῆς ἐν-
[ταῦθ]α ἀγιωτ(άτης) ἐκκλη-
[σίας καὶ τ]οῦ νιοῦ ...
8 ... υἱ .....

Ἐν ἐπιτυμβίοις Χριστιανικαῖς ἐπιγραφαῖς τὸ **διαφέρων** ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ **προσῆκον** ἢ **ἀνήκον** συχνότατα ἀπαντᾷ πρὸς γενικὴν συντεταγμένον πτώσιν. Ἐκ συγγραφέων ὀλίγα ἔχομεν παραδείγματα τῆς συντάξεως ταύτης, ἥς πολλῶ συνηθεστέρα εἶναι ἢ πρὸς δοτικὴν πτώσιν».

Ἡ ἔκφραση *κοιμητήριον δίσωμον* καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἄξιωμα τοῦ ἀναγνώστου εἶναι γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες παλαιοχριστιανικῆς ἐπιτύμβιες ἐπιγραφὰς τῆς Θεσσαλονίκης⁶⁶ ποὺ χρονολογοῦνται, ὅπως πιθανὸν καὶ ἡ παροῦσα, μετὰ 4. καὶ 6. αἰ. μ.Χ. καὶ δὲν χρειάζονται περαιτέρω σχόλια.

****

7. Ἡ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τοῦ διακόνου Γεωργίου.

Ὁ Παπαγεωργίου συνέδεσε τὸ ὄνομά του, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, μὲ τὴν σωτηρία κειμηλίων καὶ ἐπιγραφῶν μικρῶν ναῶν τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ κατέστρεψε ἡ πυρκαγιά τῆς 22ας Αὐγούστου τοῦ 1890. Τὸ τελευταῖο ἄρθρο ποὺ ἀφιέρωσε στὸ γεγονός αὐτὸ δημοσιεύθηκε στὸ «*Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο*» μὲ ἡμερομηνία 11 Φεβρουαρίου τοῦ 1911⁶⁷. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων ποὺ δη-

66. Γιά τὴν ἔκφραση *κοιμητήριον δίσωμον* βλ. *RICM*, 134· γιὰ τοὺς ἀναγνώστες ποὺ μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη βλ. *RICM*, 142 (*θεοφιλεστάτου*), 143, 155, 287, ὅπου ἡ ἔκφραση *ἀναγνώστης τῆς Θεσσαλονικέων ἀγιωτ(άτης) ἐκκλησίας*· βλ. ἀκόμη τὴν ἐπιγραφή *RICM*, ἀρ. 242 ἀπὸ τοὺς Φιλίππους, ὅπου ἀποδίδεται στὸν ἐκεῖ ἀναφερόμενο ἀναγνώστη τὸ ἐπίθετο *εὐλαβέστατος*.

67. Τὸ ἄρθρο ποὺ δημοσιεύθηκε ἀρχικὰ στὸ *ΜΗΠΣΑ* 5 (1912) μὲ τὸν τίτλο «Θεσσαλονίκης Ἱστορικὰ καὶ Ἀρχαιολογικά. Οἱ ἐν ἔτει 1890 καὶ μηνὸς Αὐγούστου τῇ 22 κατακαυθέντες μικροὶ ναοὶ τῆς πόλεως· Α' ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Νικολάου· Β' ὁ Παναγίας τῆς Ἐλεούσης· Γ' ὁ Παναγίας τῆς Περσιωτίσης· Δ' ὁ τῆς Μαρίνης· Ε' παθήματα καὶ μαθήματα» καὶ ἀνατυπώθηκε αὐτοτελῶς ὡς στὸ *Θεσσαλονίκης Ἱστορικὰ καὶ Ἀρχαιολογικά. Α' Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντῖνος. Β' Οἱ ἐν ἔτει 1890 καὶ μηνὸς*

μοσιεύονται ἐκεῖ περιλαμβάνεται καὶ ἡ παρακάτω ἐπιτύμβια ἐπιγραφή στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὡς ἑξῆς: «*Τοῦ ναοῦ Παναγίας τῆς Ἑλεούσης, πάλαι κτήματος τῆς μονῆς τῶν Βλατάδων, ἔλειπεν ἡ βόρειος πτέρυξ, πεσοῦσά ποτε ἐκ πυρκαϊᾶς ἢ σεισμοῦ· μαρμάρινοι κομποὶ κίονες ἴστανται δύο μεταξὺ τοῦ κέντρου καὶ τοῦ ἐσωνάρθηκα. Τὸ δὲ ἔδαφος ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ παλαιῶν μαρμάρων, ἐνίων καὶ ἐνεπιγράφων (...HTHPION|ΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ|ΓΕΩΡΓΙΟΥΔΙΑΙ|Κ...., τ. ἔ. κοιμητήριον διαφέρον τὰ Γεωργίου διακ(όνου), δῆλον δ' ὅτι ὅσα*».

Τόσο ἡ μεταγραφή ὅσο καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς ἐπιγραφῆς χρήζουν διορθώσεως. Ἰκανὸς ἀριθμὸς ἐπιγραφικῶν παραλλήλων ὄχι μόνον ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες πόλεις τῆς Μακεδονίας δείχνουν ὅτι τὸ κείμενό της πρέπει νὰ μεταγραφεῖ ὡς ἑξῆς:

+
Κοιμητήριον
διαφέροντα
Γεωργίου δ[ια-
4 κόνου] .....⁶⁸

Ὅνομα καὶ ἀξίωμα τοῦ νεκροῦ εἶναι γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες χριστιανικὲς ἐπιγραφὲς τῆς πόλης⁶⁹. Γιὰ τὴ χρονολόγησιν τῆς νέας μαρτυρίας δὲν διαθέτουμε στοιχεῖα παρὰ μόνον τὴν ἔκφραση *κοιμητήριον διαφέροντα* ἢ ὁποία μετὶς ἐπιβαλλόμενες στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἐπιφυλάξεις θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογήσῃ τὴ χρονολόγησίν της μεταξὺ τοῦ 4. καὶ τοῦ 6. αἰ. μ.Χ.

---

*Αὐγούστου τῇ 22 κατακαυθέντες μικροὶ ναοὶ τῆς πόλεως· Α' ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Νικολάου· Β' ὁ Παναγίας τῆς Ἑλεούσης· Γ' ὁ Παναγίας τῆς Περσιωτίσσης· Δ' ὁ τῆς Μαρίνης· Ε' παθήματα καὶ μαθήματα, Ἀθήνα 1912, 14-18. Γιὰ τὸ ναὸ τῆς Παναγίας Ἑλεούσας πού βρισκόταν κοντὰ στὸ ναὸ τοῦ Σωτῆρος βλ. Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983, 262.*

68. Γιὰ τὴν ἔκφραση *κοιμητήριον* (ἢ *μημόριον*) *διαφέροντα* βλ. λ.χ. *RICM*, 163 (+ *Κυμμήτ[ριον]*) *δηφέροντ[α]* Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀτονήνας καὶ 154 (+ *Κοιμη(τή)ριον διαφέροντα Πελαγίας καὶ Στεφάνου στρατιότου καὶ Κοσταντίνου*) ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης *RICM*, 32 καὶ 33 ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα *RICM*, 68 ἀπὸ τὴ Βέροια καὶ *RICM*, 241 καὶ 242 ἀπὸ τοὺς Φιλίππους.

69. Γιὰ τὸ ὄνομα Γεώργιος καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ *διακόνου* βλ. *RICM*, 139 καὶ 130 Β ἀντίστοιχα.

****

8. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη τοῦ στρατιώτη Νηγέλλωνος ἀπὸ τὴν ᾽Εδεσσα.

Μαζὶ μὲ τὴ χριστιανικὴ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τοῦ Βασιλείου ; (βλ. παραπάνω ἀρ. 5) ὁ Παπαγεωργίου δημοσίευσε, ὅπως προαναφέραμε, καὶ τὴν παρακάτω χριστιανικὴ ἐπιτύμβια ἀπὸ τὴν ᾽Εδεσσα, ὡς ἐξῆς: «*Πρόθυμος φίλος ταῖς Ἑλληνίσιν Μούσαις θύων οὐχ ἦττον ἢ τὴν τέχνην τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὁ κ. Δημήτριος Ρίζος, ἀνεκοινώσατο τῷ κ. Ἰωάννῃ Μπήτῳ*⁷⁰ ὅτι ἐν τῷ τόπῳ τῶν Βοδενῶν, τῷ κοινῶς Λόγγῳ καλουμένῳ, ἀνασκαπτομένης τῆς γῆς χάριν τῆς οἰκοδομήσεως νέου νηματουργείου⁷¹, ἀπεκαλύφθησαν ἄρτι ἕξ τάφοι λίθου πωρίνου καὶ κακότεχνος μαρμαρίνη πλάξ φέρουσα τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν:

+
MHMOPION
NHΓEΛΛΩNOC
CTPATIΩTOY
KAI THC CYNBIOY
AYTOYΛOYKIIAΣ

Τῶν γραμμάτων ὁ ῥυθμὸς τὸ μνημεῖον ἀνάγει εἰς τὸν στ' ἢ ζ' αἰῶνα, ἢ δὲ

70. Ὁ γιατρός καὶ δάσκαλος Δημήτριος Ρίζος (ποὺ ἔδρασε στὴν ᾽Εδεσσα καὶ τὴ Θεσσαλονίκη) ὑπῆρξε ἀξιωματοῦχος διαφόρων συλλόγων, ὅπως γραμματέας τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Βοδενῶν ἀπὸ τὸ 1872-1873 (βλ. ᾽Α. Ε. Καραθανάση -᾽Α. Δ. Σατραζάνη, *Πρακτικά τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου τῆς ᾽Εδεσσας 1872-1874*, Θεσσαλονίκη 1991, 29 καὶ σποράδην) καὶ γραμματέας καὶ πρόεδρος τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ τῆς Θεσσαλονίκης τὰ ἔτη 1890 -1 καὶ 1909-1910 ἀντίστοιχα [βλ. Κ. Μπονίδης, *Οἱ ἑλληνικοὶ Φιλεκπαιδευτικοὶ Σύλλογοι ὡς φορεῖς ἐθνικῆς παιδείας καὶ πολιτισμοῦ στὴ διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, Θεσσαλονίκη 1996, 79 σημ. 78]. Κατὰ τὴν ᾽Αγγ. Β. Μεταλλινού, *Οἱ παλαιοὶ ἐπιστήμονες τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1941, 9 ἦταν ἐπίσης πρόεδρος τοῦ ἐθνικοῦ «Πολιτικοῦ Συλλόγου». Ὁ δημοσιογράφος Ἰ. Μπήτος (; 1940), στενὸς συνεργάτης τοῦ Ἰ. Κούσκουρα καὶ ἀρχισυντάκτης διαδοχικὰ τῆς *Ἀλήθειας* καὶ τῆς *Νέας Ἀλήθειας* (βλ. Κανδυλάκης, ὁ. π., 133), συνδέοταν στενὰ μὲ τὸν Παπαγεωργίου, τοῦ ὁποῦ μάλιστα ἔγραψε καὶ τὴ νεκρολογία, βλ. *Νέα Ἀλήθεια* φ. τῆς 21-01-1914.

71. Τὸ ὁποῖο βρισκόταν στὸ βόρειο νεκροταφεῖο τῆς κάτω πόλης τῆς ἀρχαίας ᾽Εδεσσας βλ. σχετικὰ ᾽Αν. Χρυσοστόμου, *Ἡ Ἀρχαία ᾽Εδεσσα καὶ τὰ νεκροταφεῖα τῆς, ἀδμη. Διδακτορικὴ διατριβή*, Θεσσαλονίκη 2000, τόμ. Α', 69 καὶ σποράδην.

ἐπιγραφὴ ἀξιόλογος εἶναι διὰ τὴν ἀναγραφὴν τῆς λέξεως στρατιώτου καὶ διὰ τὸ πρωτοφανὲς Νηγέλλων ὄνομα.

Καὶ τὸ μὲν Νηγέλλων πάντως παρὰ τὸ λατινικὸν *nigellus* (ὑπόμελας, μαυρούλλης) παρῆκται, εἰ καὶ τοῦτο βραχὺ ἔχει τὸ *i*: *Nigello-Nigellonis* οἶονεὶ Μαυρουδῆς. Ἡ δὲ λέξις στρατιώτης τὸ πρῶτον νῦν, ἐὰν μὴ ἡ μνήμη μὲ ἀπατᾷ, εὐρίσκεται ἐν ἐπιγραφῇ τῆς χώρας ἡμῶν, ἐνῶ οὐχὶ σπάνια εἶναι τὰ ἐκ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων καταγόμενα μνημεῖα τὰ τὸ *miles* (στρατιώτης) ἢ τὸ *qui militavit* ἀναγράφοντα».

Παρήλθον Διὸς ἐνιαυτοὶ ἑκατόν, ὅπως συνήθιζε νὰ λέει ὁ Παπαγεωργίου, καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ μαρτυρία γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ὀνόματος στὶς ἐπιγραφές τῆς Ἑδεσσας καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ μία ἀπὸ τίς σπάνιες σὲ ὁλόκληρο τὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς⁷². Ἀντίθετα ἐπιτύμβια στρατιωτῶν τῆς περιόδου αὐτῆς μᾶς εἶναι γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Ἑδεσσας⁷³. Τὸ ὄνομα τῆς συμβίου τοῦ Νηγέλλωνος τέλος εἶναι ἀμάρτυρο στὸ ὀνομαστικὸ τῆς πόλης παραδίδεται ὅμως σὲ ἐπιγραφές ἐθνικῶν ἄλλων περιοχῶν⁷⁴. Μὲ βάση τὰ παραπάνω ἡ ἐπιγραφὴ θὰ πρέπει νὰ μεταγραφεῖ ὡς ἑξῆς :

+
Μημόριον
Νηγέλλωνος
στρατιώτου
καὶ τῆς συμβίου
αὐτοῦ Λουκίλας.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Παντελῆς Μ. Νίγδελης

72. Τὸ ἀρσενικὸ Νιγέλλος μαρτυρεῖται ἐπιγραφικὰ στὴν *I. Klaudiupolis* (=IK 31) 9 στ. 13 τῆς Κλαυδιόπολης τῆς Μ' Ἀσίας τοῦ 3. ἢ 4. αἰ. μ.Χ., ἐνῶ τὸ θηλυκὸ *Νίγελλα* στὴν *IC 2 XIII*, 14 ἀπὸ τὴν Ἑλυρο τῆς Κρήτης τοῦ 3. αἰ. μ.Χ. Στὴ Μακεδονία παραδίδονται ἀντίθετα τὰ συγγενικὰ *Νίγερο* καὶ *Νιγερίων* (γιὰ αὐτὸ τὸ τελευταῖο βλ. λ.χ. τὴν ἐπιγραφὴ τῶν θρησκευτῶν τῆς Πύδνας *SEG XLVI*, 800 Α στ. 11). Γιὰ τὸ λατινικὸ cognomen *Nigellus*, *Nigella* βλ. H. Solin - O. Salomies, *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, Hildesheim - Zürich-N. York 1994², 363.

73. Βλ. *RICM*, 28 καὶ 29 ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα· *RICM*, 70 ἀπὸ τὴ Βέροια καὶ 154 ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη

74. Βλ. λ.χ. *IEphesos* (IK 16) 2404

ZUSAMMENFASSUNG

HABENT SUA FATA LAPIDES. VERGESSENE VERÖFFENTLICHUNGEN DES KLASSISCHEN PHILOLOGEN PETROS PAPAGEORGIOU ÜBER INSCHRIFTEN AUS THESSALONIKI UND EDESSA

Im vorliegenden Aufsatz werden sieben Inschriften aus Thessaloniki und eine aus Edessa neu ediert und kommentiert, die vom klassischen Philologen Petros N. Papageorgiou in schwer zugänglichen Zeitungen und Zeitschriften vom Ende des 19. und Anfang des 20 Jhs. publiziert, nicht in den *IG* (Bd X.2,1, Herausgeber: Ch. Edson) bzw. in der Sammlung der frühchristlichen Inschriften aus Makedonien von D. Feissel (*Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au VIe siècle*, Athènes 1983) aufgenommen sind. Alle sind Grabinschriften und lassen sich in die Zeit zwischen dem 3. und 6. Jh. datieren. In den Inschriften Nr. 2, 6, 7, 8 sind bisher nicht bekannte Eigennamen erhalten (in den letzten drei sind es Namen von Christen), durch die Inschrift Nr. 3 ist ein auf einer Herme aufgezeichnetes Epigramm überliefert.

Besonderes Interesse können die Inschriften Nr. 1, 4, 5 beanspruchen. Die erste ist auf dem Grab eines Maultiertreibers aufgezeichnet, der als *μουλίων τοῦ βικαρίου* bezeichnet wird. Der Verfasser hält es für sehr wahrscheinlich, dass er ein Mitglied des Dienstpersonals des *Vicarius* der Diözese Makedonien gewesen ist. Für die Datierung kommt damit die Zeit vom Ende des 3. Jhs (Diokletianische Reichsreform) bis Mitte des 6. Jhs n.Chr. (Zeit Justinians I) in Betracht.

Durch die zweite Inschrift (Nr. 4) wird die Bemerkung von Papageorgiou bestätigt, wonach es schon seit dem Altertum zwei Formen des von Thessaloniki abgeleiteten Ethnikons gab: die übliche *Θεσσαλονικεύς* und die selten vorkommende *Θεσσαλονικαῖος*, welche eben durch die genannte Inschrift überliefert ist (Im Aufsatz wird eine Zusammenstellung aller bis heute gefundenen Parallelen der letzteren geboten).

Die dritte, auf einer Grabstele aufgezeichnete Inschrift, enthält den christlichen Namen *ΒΑΣΙΛΙΣ*, dessen Träger (*Βασίλειος*) bzw. Trägerin (*Βασίλις*) aus dem Dorf *Νισίβις* stammt. Das Dorf wird vom Verfasser mit Nisibis von Syrien gleichgesetzt, während die Gleichsetzung mit der gleichnamigen Stadt Nordmesopotamiens abgelehnt wird. Im Zusammenhang damit wird eine lückenhaft herausgegebene Inschrift eines gewissen *Domninos* aus *Emesa* [s. *Makedonika* 14 (1974) 333] neu ediert und interpretiert.

Durch diese Zeugnisse, sowie zwei weitere Grabinschriften von Personen, die aus Orten von Syria stammten, wird die schon bekannte Annahme bekräftigt, dass es zwischen dem 4. und 6 Jh. n.Chr. einen grossen Einwanderungsstrom aus diesem Land nach Westen gegeben hat, zu dessen Zielen auch Thessaloniki gehörte.

Π. Μ. Νίγδελης, Εἰκ. 1